

Skauting poznański 1912–1919 w przygotowaniach i przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918–1919

Scouting in Poznań (1912–1919) in preparation to and the course of Wielkopolska Uprising (1918–1919)

ABSTRACT: The present paper is an attempt to familiarize the reader with the history of scouting, history of later scouting in Poznań and in Wielkopolska in the process of regaining independence by Poland and the region after the period of partition.

KEYWORDS: scouting, Poznań, Wielkopolska, Wielkopolska Uprising (1918–1919)

WPROWADZENIE

„Na zawsze pozostaną w naszej pamięci i sercach: (...) Wincenty Wierzejewski, Henryk Śniegocki, przywódcy harcerzy, najmłodszych uczestników Powstania”¹. Biorący udział w dorocznych uroczystościach pod Pomnikiem Powstańców Wielkopolskich 1918–1919, organizowanych 27 grudnia w kolejne rocznice wybuchu powstania wielokrotnie słyszeli te słowa. Zawsze wzbudzają one wzruszenie, zarówno starszych mieszkańców Poznania i Wielkopolski, jak i młodzieży. Wszak wielu z nich było lub jest harcerzami i świadomość, że wśród powstańców wielkopolskich walczyli ich poprzednicy, może napawać dumą. Słuchając tych słów, nie sposób jednak nie zastanowić się bardziej nad ich wymową. Abstrahując od zasłużonego uhonorowania przywódców, środowisko, któremu przewodzili, określono w apelu tylko jako jedną z grup, i to najmłodszych, mieszkańców zaboru pruskiego, którzy wzięli udział w powstaniu. Czy tylko jako „najmłodszy uczestnicy Powstania” harcerze – powstańcy wielkopolscy winni pozostać w świadomości współczesnych Polaków? Czy takie, dość paternalistyczne, określenie udziału harcerzy w powstaniu oddaje ich wysiłek i zasługi? Czym był

¹ Z tekstu apelu wygłaszanego podczas uroczystości rocznicowych pod Pomnikiem Powstańców Wielkopolskich 1918–1919 w Poznaniu (tekst w zbiorach autora).

Ryc. 1. Przysięga 1. pułku strzelców wielkopolskich w dniu 26 stycznia 1919 r. na Placu Wolności w Poznaniu. Na fotografii poczet chorągwi pułku po otrzymaniu chorągwi z rąk dowódcy płk. Daniela Konarzewskiego. Pierwszy od prawej gen. Józef Dowbor-Muśnicki, trzeci od prawej płk Daniel Konarzewski. Poczet prowadzi ppor. Wincenty Wierzejewski. Sygnowane: Fot. K. Greger & Co. Poznań ⑫ (fotografia ze zbiorów autora)

skauting, późniejsze harcerstwo w Wielkopolsce funkcjonującej w granicach cesarstwa niemieckiego? Co odróżniało skauting, który ukształtował się na terenie zaboru pruskiego, od ruchu, który narodził się w Anglii, a potem upowszechnił również na ziemiach polskich, w zaborach austriackim i rosyjskim? Odpowiedzi na te pytania pozwolą zrozumieć, dlaczego harcerstwo na terenie zaboru pruskiego znalazło się wśród głównych animatorów wielkopolskiego zrywu powstańczego i należało do jego awangardy.

SKAUTING I JEGO POCZĄTKI NA ZIEMIACH POLSKICH

Skauting powstał jako ruch społeczny i pedagogiczny w Anglii na przełomie XIX i XX wieku. Jego założycielem był gen. Robert Baden-Powell (1857–1941). W czasie służby w armii brytyjskiej w 1899 roku, w czasie II wojny burskiej w Afryce Południowej, dowodził obroną miasta Mafeking. W tamtym czasie był zwolennikiem wykorzystania młodzieży w oddziałach paramilitarnych, mających stanowić wsparcie dla re-

gularnych sił wojskowych. Tam napisał kilka książek instruktażowych na temat rozpoznania wojskowego i szkolenia wywiadowców. Opracowania te stały się popularne wśród młodzieży angielskiej i zainspirowały autora do napisania kolejnej książki pt. *Scouting for Boys*², przeznaczonej dla młodzieży chłopców³ i wydanej w 1908 roku. Inspiracją dla książki były również doświadczenia z obozu młodzieżowego w Brownsea w 1907 roku, zorganizowanego przez miejscowe stowarzyszenie Boys' Brigade oraz synów zaprzyjaźnionych osób. Miejsce to i data uważane są za narodziny skautingu.

Ruch skautowy został określony – zgodnie z celem, zasadami i metodą ustalonymi przez jego założyciela – jako dobrowolny i apolityczny ruch wychowawczy dla młodzieży bez żadnych ograniczeń ze względu na pochodzenie, rasę lub wyznanie.

Baden-Powell uznał, że celem ruchu skautowego winien być rozwój młodych lu-

² Z ang. Boy Scouts – młodzi zwiadowcy.

³ W 1910 r. powstała w Anglii pierwsza organizacja skautowa dziewcząt (ang. Girl Guides – przewodniczki).

dzi, tak aby mogli oni w pełni wykorzystać wszystkie swoje możliwości, zarówno fizyczne i umysłowe, jak i społeczne oraz duchowe. Te możliwości powinno się wykorzystywać indywidualnie i społecznie – jako odpowiedzialni obywatele i jako członkowie rozmaitych wspólnot. Fundamentem ruchu skautowego stały się trzy ogólne zasady, symbolizujące podstawowe prawa i wierzenia: „obowiązek wobec Boga”, „obowiązek wobec bliźnich” i „obowiązek wobec samego siebie”. Formalizuje to Przyrzeczenie i Prawo Skautowe.

Ruch skautowy szybko zyskał szeroki zasięg. Upowszechnił się w wielu krajach Europy, ale i w Stanach Zjednoczonych, gdzie zaczęły powstawać liczne organizacje wzorowane na skautingu angielskim. Na ogół zyskiwały one poparcie miejscowych władz, gdyż traktowano je jako pożyteczne i pomocne w funkcjonowaniu państwa.

Skauting na ziemi polskiej dotarł w 1909 roku. Pierwsze wieści o skautingu angielskim opublikowano na łamach pism warszawskich i lwowskich – m.in. w „Słowie Polskim” wydawanym we Lwowie ukazał się artykuł na ten temat autorstwa Edmunda Naganowskiego. Przedstawiona idea wzbudziła duże zainteresowanie młodzieży polskiej. Mimo wielu lat zaborów Polacy nie stracili swojej tożsamości narodowej i religijnej. Kolejne pokolenia były wychowywane w duchu polskości i poszanowania tradycji narodowej. Młodzież przeniknięta hasłami niepodległościowymi łaknęła organizacji, w której mogłaby zrealizować swoje marzenia w tym kierunku. Wśród licznie działających wówczas i powstających nowych stowarzyszeń, kół i związków idea skautingu wydawała się szczególnie atrakcyjna.

W roku 1910 Andrzej Małkowski przetłumaczył na język polski podręcznik Roberta Baden-Powella *Scouting for Boys* pod tytułem *Skauting jako system wychowania młodzieży*. Małkowski stał się aktywnym popularyzatorem idei skautingu na ziemiach polskich. W tym czasie w różnych miejscach tworzone niezależnie kolejne zastępy skautowe, np. w Krakowie – „Zastęp Kruków”.

Powstawały one samoistnie bądź na podstawie działających dotychczas organizacji, tak jak pierwszy zastęp stworzony przez Andrzeja Małkowskiego we Lwowie przy gnieździe tamtejszego „Sokoła”.

Pierwsze zastępy i drużyny skautowe powstawały często na podbudowie działających dotychczas organizacji. W dniu 26 lutego 1911 r. odbyła się narada, na której podjęto decyzję o utworzeniu ogólnopolskiego skautingu. Ideę tę wsparł naczelnik „Sokoła”, dr Kazimierz Wyrzykowski. Dnia 21 maja 1911 r. powstała Komenda Skautowa we Lwowie, a kolejnego dnia Andrzej Małkowski powoływał pierwsze lwowskie drużyny skautowe. Również we Lwowie znajdowała się redakcja dwutygodnika „Skaut”. Czasopismo odegrało inspirującą rolę również w pozostałych zaborach.

W 1912 r. ukazała się książka autorstwa Eugeniusza Piaseckiego i Mieczysława Schreibera pt. *Harce młodzieży polskiej*. Na jej stronach po raz pierwszy w kontekście ruchu skautowego użyto terminu „harcerz”⁴. Również w roku 1912 ustalono wzór odznaki harcerskiej, którą zaprojektował ks. Kazimierz Lutosławski. Przedstawiała ona krzyż harcerski wzorowany na orderze wojennym *Virtuti Militari*.⁵

⁴ Termin „harcerz” zastąpił dotychczasowe określenie „skaut polski”, „zastęp” – ang. „patrol”, „drużyna” – ang. „pluton”; wprowadzono nazwy: „hufiec”, „chorągiew”, „harce”.

⁵ Kształt Krzyża Harcerskiego wzorowany jest na najwyższym (i najstarszym) polskim odznaczeniu wojskowym – Orderze *Virtuti Militari*, przyznawanym za wyjątkowe męstwo wykazane na polu walki. Symbolizuje patriotyczny charakter ruchu harcerskiego, który nawiązuje w swej pracy wychowawczej do bogatej tradycji walk narodu polskiego o niepodległość. Harcerstwo do tradycji tych wniosło i własny wkład w latach 1914–1921 i 1939–1945. Pośrodku widnieje kółko – symbol doskonałości, do której dąży harcerz trudną drogą walki z własnymi słabościami i wierności Ojczyźnie. Lilia wpisana w środek koła oznacza czystość intencji i czynów. Harcerz podejmuje służbę nie dla własnej wygody, ale ze szlachetnych pobudek, uznając wartość i słusność idei, której się poświęca. Kształtem swoim lilia nawiązuje do igły magnetycznej bu-

Skauting na ziemiach polskich był inspirowany i popierany przez Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, działające początkowo tylko w zaborze austriackim. Znaczący wpływ na powstanie ruchu skautowego mieli również działacze Organizacji Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”, która wyodrębniła się wcześniej z organizacji „Zet”. Widoczny stał się konflikt spowodowany różnicą poglądów między grupą zachowawczą „Sokoła” a grupą „Zarzewia”,

soli lub kompasu i jak ona wskazuje zawsze właściwy kierunek – harcerz nigdy nie zapomina o swoim celu, który wyznaczają mu Prawo i Przrzeczenie. Na listkach lilii – w zależności od okresu i wariantu wykonania oznaki – spotyka się albo dwie gwiazdki, które oznaczają, że właśnie Prawo i Przrzeczenie są (niczym gwiazdy) światłami przewodnimi harcerza, albo litery ONC: akronim hasła filomatów „Ojczyzna – Nauka – Cnota”. Gwiazdki są także symbolem dążenia ku wartościom wyższym, zgodnie z łacińską maksymą „ad astra per aspera” („ku gwiazdom przez trudy”). Lilia to także znak przynależności do wielkiej światowej rodziny skautów, których wspólną oznaką na całym świecie jest właśnie stylizowany emblemat „lilijki”. Promienie rozchodzące się od niej ku brzegom koła oznaczają, że harcerstwo stara się objąć swym oddziaływaniem jak najszersze kręgi społeczne, jak największą liczbę dzieci i młodzieży. Ramiona krzyża oplata wieniec, w połowie składający się z liści dębowych (z lewej strony) – symbol męstwa, w połowie (z prawej strony) – z liści laurowych (wawrzynu) – symbol zwycięstwa. Oznaczają one zarazem cele do osiągnięcia przez harcerza: siłę i umiejętność oraz sprawność i wiedzę.

Harcerz musi się bowiem wykazać męstwem w walce, także w niełatwej pracy nad sobą, zdobywaniu wiedzy, sprawności, umiejętności dla siebie i dla innych, musi być silny w służbie Ojczyźnie. Winien odnosić zwycięstwa w swej pracy. Na poziomych ramionach krzyża rozplanowany jest napis „CZUWAJ” – to pozdrowienie zaczerpnięte z tradycji rycerskiej, którym nawoływały się czaty strzegące zamków, warowni i obozów wojskowych. Dla harcerza to hasło pobudki, ostrzeżenia: przypomina o potrzebie ciągłej gotowości do nieustannej służby. Ziarniste pola na powierzchni ramion krzyża niekiedy interpretowane są jako symboliczny wizerunek piasku, którego ziarenka są wprawdzie niewielkie, ale nieskończenie liczne i mają zdolność docierania w każde, z pozoru nawet niedostępne miejsce (za: Katafisz 2015, s. 106).

Ryc. 2. Odnaka 1. pułku strzelców wielkopolskich (noszona również po przemianowaniu jednostki na 55. poznański pułk piechoty) autorstwa Wincentego Wierzejewskiego. Odnaka została osobiście zatwierdzona przez Józefa Piłsudskiego w Wołkowysku w dniu 6 grudnia 1920 r. Wzór odznaki wraz z regulaminem zostały zatwierdzone i ogłoszone w Dzienniku Rozkazów Wojskowych Nr 4, poz. 43 z dnia 30 stycznia 1923 r. (odznaka w zbiorach autora).

propagującą hasło walki zbrojnej z zaborcami. W wyniku tych nieporozumień utworzono w Warszawie Naczelną Komendę Skautową. Dopiero po wybuchu wielkiej wojny (czyli pierwszej wojny światowej) ośrodek decyzyjny harcerstwa przeniósł się na stałe z Galicji do Królestwa. Przyczyną było m.in. odejście starszyny harcerskiej do Legionów. Mimo to harcerstwo w tym okresie rozwija się dynamicznie i nie wpływa na ten rozwój wielość rozmaitych grup i organizacji, to łączących się, to dzielących; to będących zwolennikami Piłsudskiego, to Dmowskiego.

W roku 1916 na terenach ziem polskich działały liczne organizacje harcerskie, odrębne w każdym zaborze.

W dniu 2 maja 1916 r. nastąpiło połączenie Naczelnej Komendy Skautowej i Polskiej Organizacji Skautowej, a w dniu 1 listopada 1916 r. wszystkie organizacje działające na terenie Królestwa utworzyły Związek Harcerstwa Polskiego, z przewodniczącym ks. Janem Mauersbergerem. To nie kończyło jednak jednoczenia ruchu harcerskiego, do którego ostatecznie doszło w dniach 1 i 2 listopada 1918 r. W Lublinie odbył się wówczas zjazd połączeniowy, na którym zjednoczono harcerstwo w jedną organizację o nazwie Związek Harcerstwa Polskiego.

ZHP był współzałożycielem Światowej

Organizacji Ruchu Skautowego (WOSM) i Światowego Stowarzyszenia Przewodniczek i Skautek (WAGGGS).

Związek Harcerstwa Polskiego od lat 20. XX wieku został objęty protektorem Naczelnika Państwa i kolejnych prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej.

RUCH SKAUTOWY W POZNANIU I WIELKOPOLSCE

Wielkopolanie, podobnie zresztą jak i inni mieszkańcy ziem polskich, nigdy nie pogodzili się z faktem rozbioru kraju przez trzy mocarstwa: Austrię, Prusy i Rosję. Wielki wpływ na ten stan świadomości i postawy patriotyczne mieszkańców kraju miało wychowanie rodzinne, oraz oparcie, jakie dawał im kościół katolicki w podtrzymywaniu i kulturowaniu polskich tradycji narodowych. Mimo usilnych starań zaborców Wielkopolanie nie tracili nadziei. Tworzono nieustannie, mimo restrykcji i utrudnień, kolejne polskie organizacje, wydawano polskie pisma, pisano i drukowano książki w języku polskim, zakładano organizacje samopomocowe i charytatywne, tworzone rozmaite koła i stowarzyszenia kulturalne. Nie poddawano się, czekano na sprzyjające okoliczności, aby z bronią w ręku bić się o niepodległość. Takie postawy były powszechne społeczeństwie wielkopolskim, bez względu na grupę społeczną, do której się należało.

Szczególna aktywizacja nastąpiła z początkiem wieku XX. Był to okres, kiedy zauważalne stały się konflikty pomiędzy państwami zaborczymi. W roku 1903 powstały w Poznaniu i okolicznych miejscowościach wśród polskiej młodzieży pracującej towarzystwa samokształceniowe: „Iskra”, „Ogniw” i „Brzask”. Prowadzono w nich działalność edukacyjną, ale ważnym elementem była też działalność konspiracyjno-niepodległościowa. Takich małych, ale prężnych stowarzyszeń na terenie Wielkopolski było więcej. Wiodącą rolę pełniły jednak organizacje większe, często o zasięgu ponadzaborowym, takie jak Polskie Towarzystwo Gimnastycz-

ne „Sokół” i Organizacja Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie” (dawny Związek Młodzieży Polskiej „Zet”). Wielki wpływ na kształtowanie postaw patriotycznych społeczeństwa miały inne organizacje, np.: Towarzystwo Tomasza Zana (TTZ) i Stowarzyszenie „Eleusis” założone przez Wincentego Lutosławskiego. Wśród nich można wymienić np. Towarzystwo Terminatorów i Towarzystwo Młodzieży Polsko-Katolickiej. Wszystkie te organizacje spełniały chlubną i pożyteczną rolę w podtrzymywaniu polskości oraz w przygotowywaniu społeczeństwa do walki o odzyskanie niepodległości. Zaczęło dominować przekonanie, że nastał już czas, aby działania te zintensyfikować, nie wiedziano jednak, w jaki sposób najlepiej to uczynić. W takich okolicznościach dotarła do Wielkopolski wieść o nowym ruchu, który powstał w Anglii. Jego idee i metoda okazały się atrakcyjne również dla młodych Wielkopolan żyjących pod zaborem pruskim.

We wrześniu 1912 roku z inicjatywy dr. Ksawerego Zakrzewskiego, wiceprezesa „Sokoła”, przybyło ze Lwowa do Poznania dwóch instruktorów skautowych: Tadeusz Strumiłło i Jerzy Grodyński. Przeprowadzili oni kurs skautowy dla młodzieży poznańskiej. Kurs odbywał się w konspiracji i obejmował część teoretyczną i praktyczną. Patronat „Sokoła” nad tą inicjatywą nie trwał zbyt długo, gdyż organizacja ta była inwigilowana przez władze niemieckie. W tym czasie w poznańskiej księgarni Leitgebera można już było zakupić roczniki lwowskiego „Skauta”. Pismo to stało się głównym źródłem wiedzy o nowym ruchu. Niebawem z czytelników pisma została zawiązana pierwsza drużyna skautowa, z drużynowym Cezarym Czesławem Jindrą, członkiem „Iskry”. Drużyna ta przekształciła się niebawem w hufiec o nazwie „Piast”, na którego czele stanął Wincenty Wierzejewski. W krótkim czasie zaczęły powstawać kolejne hufce.

Do końca roku 1913 w Poznaniu działały już dwa ośrodki harcerskie. Od 12 grudnia 1913 r. hufiec „Piast”, utworzony z drużyny o tej samej nazwie. W jego skład weszły drużyny: „Bolesława Chrobrego”, „Kazimie-

Ryc. 3. 1. kompania skautowa wyrusza z poligonu w Biedrusku w dniu 13 marca 1919 r. na odsiecz Lwowa. Zdjęcie zrobione w dniu 14 marca 1919 r. pod zejściem z mostu dworcowego w Poznaniu, w tle widać Wieżę Górnoszląską na terenach targowych. W środku dowódca 1. kompanii por. Wincenty Wierzejewski (fotografia ze zbiorów autora)

rza Wielkiego” i „Mieczysława Pierwszego”, a później również „Władysława Jagiełły”. Ta ostatnia powstała z drużyny „Żuaw” kierowanej przez Jana Kąkolewskiego. W tym czasie zawiązano również hufiec „Zorza” z drużynami: „Stefana Czarneckiego”, „Księcia Józefa Poniatowskiego”, „Tadeusza Kościuszki” i „Leszka Białego”, będącą bezpośrednim kontynuatorem tradycji Towarzystwa Gier i Zabaw „Zorza”. Oba hufce początkowo znajdowały się w sferze wpływów „Sokoła”. Inną bazą dla powstających drużyn skautowych był TTZ. Mimo przeszkód ze strony władz niemieckich, niezezwalających na utworzenie drużyn szkolnych, zawiązała się drużyna „Romualda Traugutta”, w skład której weszli uczniowie z czterech renomowanych poznańskich gimnazjów (późniejszych Bergera, Jana Kantego, Marii Magdaleny i Marcinkowskiego). W 1912 roku powstał w Poznaniu również ruch skautek – przy hufcu „Piast” utworzono dwie pierwsze drużyny żeńskie: uczennic szkół średnich – „Emilii Plater” i dziewcząt pracujących – „Królowej Jadwigi”. Powstały też pierwsze drużyny żeńskie

przy hufcu „Zorza” („Emilii Plater” i „Emilii Szczanieckiej”).

Młodzież wielkopolska często należała jednocześnie do kilku organizacji. Na przykład praca w drużynie skautowej była zaliczana jako próba przed przyjęciem kandydata do TTZ. Nie było to czymś niepotykanym – młodzież wstępowała wszędzie tam, gdzie była możliwość przygotowywania się do walki z zaborcą. Organizacje ewoluowały i przekształcały się. W efekcie pozycję dominującą zyskał, jako rokujący dalszy rozwój i atrakcyjny pod względem metody działania, właśnie skauting. Początkowo działalność skautingu ograniczała się do takich form, które były akceptowane lub tolerowane przez władze niemieckie. Próbowaly one jednak przez cały czas sprawować kontrolę nad poczynaniami skautów. Kiedy uznały, że ich działalność przybiera formę bardziej konspiracyjną i niebezpieczną dla państwa niemieckiego, zaczęły się restrykcje. Nie zdołano jednak powstrzymać aktywności skautów, którzy regularnie brali udział w grach terenowych, będących formą przygotowań do walki w polu. Pod pozorem wycieczek kra-

joznowczych prowadzono szkolenia wojskowe i uczono taktyki wojskowej.

Wielkopolski skauting miał nieco inny charakter niż skauting w zaborach austriackim i rosyjskim. Przede wszystkim skautami zostawała młodzież nieco starsza i dojrzała niż w pozostałej części kraju. Była to też młodzież w dużej części pracująca, pochodząca z rodzin rzemieślniczych i robotniczych. Rodzicami skautów byli często niezamożni rzemieślnicy, kupcy, urzędnicy biurowi i robotnicy. Drużyny skautowe prowadziły wśród tej młodzieży regularne akcje pomocowe. W większych miastach dużą grupę skautów stanowiła młodzież ze szkół gimnazjalnych. Liczny napływ młodzieży spowodowany był zarówno ich ukształtowaną postawą, jak i świadomymi działaniami członków „Sokoła”, TTZ oraz innych organizacji, które dostrzegły w nich siłę zdolną w przyszłości przeciwstawić się zaborcy.

Skauting wielkopolski miał charakter patriotyczno-niepodległościowy i w zdecydowany sposób zwalczał germanizację, co powodowało ostre retorsje ze strony niemieckiej.

POLSKA ORGANIZACJA WOJSKOWA ZABORU PRUSKIEGO A CZYN ZBROJNY SKAUTÓW POZNAŃSKICH

Powstanie Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego (POW ZP) datuje się na jesień 1917 roku. Jej twórcą i komendantem był Wincenty Wierzejewski, działacz skautowy. Pomocy udzielili mu wypróbowani w konspiracji niepodległościowej druhowie ze skautingu i dezterterzy – Stanisław Saroszewski, Henryk Śniegocki, Józef Jęczkowiak i inni. W skład organizacji weszli przede wszystkim starsi i doświadczeni skauci oraz Polacy – dezterterzy z armii niemieckiej. Z chwilą wybuchu wojny Niemcy wcielili do wojska znaczną liczbę młodzieży polskiej, wśród niej wielu skautów. Do armii cesarskiej trafił również Wincenty Wierzejewski, który niebawem z niej zdezerterował i w ukryciu zaczął organizować POW ZP. W związku z koniecznością pozostawania w konspiracji kierownictwo nad ruchem

skautowym w Wielkopolsce przejął jego zastępca, Henryk Śniegocki. Nie spowodowało to jednak zerwania przez Wierzejewskiego kontaktów ze skautingiem; przeciwnie, jego cele były nadal realizowane, jednak z większym naciskiem na przygotowywanie skautów do powstania. POW ZP była strukturą – ze względu na specyfikę celów – odrębną do POW działającej w zaborze rosyjskim, ale utrzymywała z nią kontakt i podejmowała wspólne, czasami spektakularne działania. Należał do nich na przykład plan uwolnienia Józefa Piłsudskiego z więzienia w Magdeburgu, który nie został sfinalizowany ze względu na wcześniejsze zwolnienie późniejszego Naczelnika Państwa. Innym przedsięwzięciem było rozpoczęcie w listopadzie 1918 r. akcji rozbrajania żołnierzy niemieckich na ulicach Warszawy. Odmienność celów POW ZP i POW polegała głównie na konsekwentnych działaniach organizacji poznańskiej skierowanych przeciwko Niemcom. POW ZP była początkowo organizacją kadrową, głęboko zakonspirowaną, jednak o istotnym wpływie na wydarzenia, które miały wówczas miejsce w Wielkopolsce. Struktura organizacji została zbudowana według systemu dziesiątek, z dziesiątnikiem na czele oraz setek z setnikiem. Członkowie poszczególnych komórek znali się tylko wewnątrz niej, co uniemożliwiało policji niemieckiej efektywną infiltrację.

POW ZP realizowała swoje zadania na dwóch polach – walki z zaborcą i stworzenia warunków do tej walki przy pomocy społeczeństwa. W organizacji powstał plan przeszkolenia przyszłych powstańców na bazie aktualnej sytuacji i możliwości. Wzywano, by bez wyraźnego powodu nie unikać poboru do armii niemieckiej, ale nabywać w niej umiejętności wojskowe i poznawać zwyczaje niemieckie, po czym dezterterować i wykorzystać naukę do walki z zaborcą. Niebawem problem dezercji stał się dokuczliwy dla władz niemieckich. Dla osób dezterterujących przygotowywano fałszywe dokumenty legalizacyjne. Pozyskiwano też na różne sposoby duże ilości broni, amunicji oraz wyposażenia wojskowego z zamiarem wykorzystania ich w przyszłym powstaniu.

Polityka państwa pruskiego powodowała, że Polacy w armii zaborczej bardzo rzadko osiąkali stopnie oficerskie. Głównie dlatego wśród kadry przygotowywanej do powstania nie było osób o wystarczającym doświadczeniu w dowodzeniu wielkimi zgrupowaniami. Wincenty Wierzejewski, niekwestionowany autorytet i świetny organizator, mógł skupić pod swoją komendą znaczne siły, ale nie miał doświadczenia w prowadzeniu wielkiej batalii z doskonale przeszkolonym i wyposażonym wojskiem niemieckim. W tej sytuacji ujawniło się wiele postaci o ogromnych ambicjach.

Już wówczas zaczęły się krystalizować dwie odmienne wizje postępowania – legalistyczna i zbrojna.

Mimo tych trudności POW ZP pod kierownictwem Wierzejewskiego odnotowywała znaczny – jak na istniejące warunki – rozwój. Jako organizacja kadrowa liczyła nie więcej niż 300 członków, ale miała sporą bazę społeczną nie tylko wśród skautów.

Sytuacja w regionie uległa gwałtownemu przyspieszeniu z chwilą wybuchu w Niemczech rewolucji i upadku Cesarstwa Niemieckiego. Był to moment, jak się wydawało, najlepszy do wszczęcia walki. Niemcy jednak nadal dysponowali olbrzymim potencjałem wojskowym i organizacyjnym, a przyszli powstańcy wciąż nie wypracowali jednolitej strategii postępowania. Napięcie w społeczeństwie było już jednak wysokie, grożące niekontrolowanym wybuchem.

Powstały Komisariat Naczelnej Rady Ludowej prezentował stanowisko legalistyczne, polegające w uproszczeniu na oczekiwaniu wyniku międzynarodowej konferencji pokojowej. Liczono, że silne lobby przyjaciół Polski spowoduje, że odzyskamy niepodległość i odbędzie się to bez żadnych akcji zbrojnych, niebezpiecznych dla mieszkańców i burzących ład gospodarczy oraz społeczny. Druga grupa – „Peowiaków”, skautów i generalnie młodzieży oraz osób przekonanych o konieczności wywalczenia sobie niepodległości z bronią w rękę – dążyła do szybkiego powstania.

W sytuacji zmian w strukturze organizacyjnej i składzie POW ZP Wincenty Wie-

Ryc. 4. Wincenty Wierzejewski w mundurze 1. pułku strzelców wielkopolskich. Nad lewą kieszenią munduru widoczny jest krzyż harcerski. Widoczne są również: Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej i Krzyż Rady Ludowej w Poznaniu „Za Waleczność” (fotografia ze zbiorów autora)

zejewski skoncentrował się na innym celu – stworzeniu podwalin pod regularne oddziały wojskowe. Kiedy 27 grudnia 1918 r., nazajutrz po przyjeździe do Poznania Ignacego Jana Paderewskiego i po prowokacji niemieckiej ludność miasta spontanicznie wszczęła powstanie i zaczęła po kolei opanowywać dzielnice miasta, okoliczne miejscowości i rozlewać się na całą Wielkopolskę, Wierzejewski kompletował pierwszy oddział wojskowy, który przeszedł do historii jako 1. kompania skautowa. Była ona załącznikiem 1. Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszego 55. Poznańskiego Pułku Piechoty), pierwszą zorganizowaną jednostką bojową późniejszych Wojsk Wielkopolskich gen. Józefa Dowbora Muśnickiego. Kompania liczyła ok. 200 osób, skautów i członków Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego – również dezertersów z armii pruskiej. Na bazie kadry kompanii utworzono kolejne kompanie, biorące udział w powstaniu wielkopolskim oraz w walkach o Lwów i na kresach wschodnich. Historia kompanii sięga wcześniejszych wydarzeń,

kiedy to 13 listopada 1918 r. zorganizowano tzw. zamach na ratusz, w wyniku którego w skład rządzącego wówczas miastem Komitetu Wykonawczego Rady Żołnierzy weszli wyznaczeni przez komendanta POW ZP przedstawiciele Polaków. Kompania w dniu 28 grudnia zdobyła ważny element fortyfikacji miejskich – Fort Grolmana i znajdujące się w nim magazyny wojskowe. Kompania odegrała znaczącą rolę w opanowywaniu i ochronie zdobytych obiektów, w tym terenu dworca kolejowego w Poznaniu, a ponadto wzięła udział w zaplanowaniu i przebiegu akcji zdobycia lotniska na Ławicy. Udało się też zdobyć kontrolę nad punktem telegraficznym na Cytadeli, skąd Niemcy utrzymywali łączność ze swoim dowództwem. Kompania skautowa była odpowiedzią POW ZP na odezwę Głównej Kwatery Skautowej w Poznaniu, w której wzywano do podjęcia walki zbrojnej z zaborcą i uchwałę Poznańskiej Rady Drużynowych podjętych z inicjatywy Wincentego Wierzejewskiego. Po zdobyciu Fortu Grolmana obiekt ten wykorzystano jako miejsce zakwaterowania kompanii. Nastąpił wówczas znaczny wzrost liczebności kompanii. Stanowiła ona ostatnią rezerwę Komendy Miasta jako jednostka zawsze gotowa do działań i skoszarowana, zdolna do prowadzenia działań w razie konieczności interwencji wojskowej. Kompania prezentowała wysoką zdolność bojową, wynikającą z przeszkolenia wielu z jej członków w wojsku pruskim i ćwiczeń bojowych prowadzonych w skautingu i POW ZP oraz z dysponowania zdobyczną bronią i wyposażeniem wojskowym, a także pojazdami zapewniającymi mobilność. 26 stycznia 1919 r. na Placu Wolności w Poznaniu nastąpiło zaprzysiężenie i nadanie sztandaru 1. Pułkowi Strzelców Wielkopolskich. Uznając rolę kompanii, dowódcą pocztu sztandarowego gen. Józef Dowbor Muśnicki wyznaczył awansowanego do stopnia ppor. Wincentego Wierzejewskiego. Kompania skautowa, tak jak całe Wojsko Wielkopolskie, została umundurowana z wykorzystaniem zdobytych i przerobionych pruskich sortów mundurowych. Elementami wyróżniającymi były

barwy narodowe i orzełek oraz wysoka rogatywka i trefle stopni wojskowych. Kompanię wyróżniał ponadto krzyż harcercski, noszony nad lewą kieszenią kurtki. 13 marca 1919 r. rozpoczął się wyjazd pierwszych grup bojowych 1 psw na front lwowski. Wyjechało wtedy 27 oficerów oraz 2892 podoficerów i szeregowców, w tym 1. kompania. Pododdziały wylądowano w Sądowej Wiszni 16 marca 1919 r. Kompania brała udział w wielu bitwach i potyczkach. W walkach straciła ok. 1/3 stanu osobowego. W dniu 25 grudnia 1919 r. odbyła się uroczystość dekoracji Krzyżami Srebrnymi *Virtuti Militari* 8 oficerów i 2 podoficerów pułku, w tym ppor. Wincentego Wierzejewskiego (z nr ewidencyjnym 847). Kilkaset osób udekorowano, często wielokrotnie, Krzyżami Walecznych. W przedstawionej opinii dowódcy 55 pp o ppor. W. Wierzejewskim czytamy:

Zorganizował 1 kompanię pułku, składającą się początkowo wyłącznie ze skautów. Wychował w kompanii cały szereg inteligentnych jednostek o wysokim poziomie moralnym, szerokich horyzontach i głębokim uczuciu patriotyzmu. Jednostki te rozproszone zostały następnie po całym pułku w charakterze przeważnie podoficerskim, a nawet i oficerów podniosły w dużej mierze ducha u żołnierzy. Najodpowiedniejsze dziś stanowiska podoficerskie obsadzone są w pułku głównie przez byłych jego żołnierzy. Nieocenione zasługi położył również na polu oświaty w pułku, organizując wykłady, kursy, tworząc gospody, biblioteki, czytelnie, opracowując wreszcie historię pułku: pamiątkowy album. Jakim świętym był wychowawcą, tak też doskonałym dowódcą. Sukcesy na czele 1 komp. odnosił, jeszcze podczas walk w Galicji Wschodniej, a następnie już na Białorusi i w czasie wreszcie odwrotu oraz ofensywy gdzie specjalnie wyróżnił się przy wypadzie na Mińsk Litewski (15 X 1920). Wyjątkowy talent organizacyjny wykazał tworząc podczas odwrotu z ochotników cywilnych baon uzupełnienia dla pułku i dostarczając w ten sposób pułkowi niezbędne go żołnierza⁶.

Ppor. Wincenty Wierzejewski nadal dowodził 1 kompanią skautową, która po po-

⁶ Akta personalne Wincentego Wierzejewskiego (kopia w zbiorach autora).

Ryc. 5. Zdobycie Fortu Grolmana w Poznaniu w dniu 28 grudnia 1918 r. przez harcerzy pod komendą Wincentego Wierzejewskiego. 1. kompania skautowa stała się załącznikiem 1. pułku strzelców wielkopolskich, pierwszej zorganizowanej struktury wojskowej biorącej udział w powstaniu wielkopolskim. Artystyczna wizja wydarzenia autorstwa Leona Wróblewskiego, (w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, ekspozycja w Wielkopolskim Muzeum Wojskowym – Oddziale Muzeum Narodowego w Poznaniu)

niesionych stratach na polach bitew zatraciła swój pierwotny charakter skautowy. Większość jej żołnierzy zginęła lub odniosła rany w walkach, a część ze względu na swe zdolności została przeniesiona jeszcze na froncie do innych pododdziałów na stanowiska dowódcze.

PODSUMOWANIE

Historia skautingu poznańskiego, szerzej wielkopolskiego, wymaga wielu dalszych badań i opracowań. Niniejszy tekst jest próbą ukazania roli skautingu, późniejszego harcerstwa w procesie odzyskiwania niepodległości przez kraj po okresie zaborów. Szczególnie zasługują na to Poznań i Wielkopolska, których wkład w to dzieło był często – niestety – marginalizowany. Zwycięskiemu powstaniu wielkopolskiemu lat 1918–1919 nie chcemy przeciwstawiać innych zrywów niepodległościowych w kraju, każdy z nich miał

swój czas, miejsce i okoliczności. Wszystkim naszym bohaterom oddajemy jednakową cześć. Musimy jednak pamiętać, że bez zwycięskiego powstania wielkopolskiego Polska pewnie nie odrodziłaby się taka, jaką chcielibyśmy i z jakiej jesteśmy dumni. Nie sposób pominąć roli, jaką odegrało harcerstwo wielkopolskie w walce z pruskim zaborcą. Mimo że powstanie wielkopolskie od lat jest przedmiotem badań i dociekań wielu historyków, to nadal są tematy i wątki warte szerszego wyjaśnienia i ukazania w nowym świetle, adekwatnym do stanu badań. Takim tematem jest też i historia skautingu, harcerstwa wielkopolskiego. Bohaterowie tych czasów rzadko sami pisali o sobie i swoich czynach, wielka szkoda. To nadal świadczy o nich jak najlepiej. Skromni, cisi bohaterowie.

Nasze pokolenia nie miały okazji osobiście doświadczyć wydarzeń, które są przedmiotem niniejszego opracowania. Jednak, tak jak w latach, kiedy kraj odzyskiwał niepodległość sto lat temu, w społeczeństwie

polskim najwyższymi wartościami pozostały przez cały czas idee zawarte w dewizie Bóg–Honor–Ojczyzna, wyrażającej polską tożsamość religijną, moralną i narodową. W Wielkopolsce przez wszystkie te lata szczególnie żywa i czczona była pamięć o zwycięskim powstaniu wielkopolskim w latach 1918–1919 i jego bohaterach.

BIBLIOGRAFIA

- Akta personalne i odznaczeniowe Wincentego Wierzejewskiego w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie.
- Baden-Powell R., 1919, *Wskazówki dla skautmistrzów, Aids to Scoutmastership*, wyd. I Londyn.
- Baden-Powell, R., 1908, *Skauting dla chłopców, Scouting for Boys*, wyd. I, Londyn.
- Błażejowski, W., 1985, *Z dziejów harcerstwa polskiego 1910–1939*, Warszawa.
- Böhm, T., 2017, *Walki 1. Kompanii Skautowej w latach 1918–1921*, D@D Gliwice, Wyszaków.
- Dąbrowski, S., 2010, *Wincenty Wierzejewski. Działaj, twórz i nie bój się życia*. MEDIA-EXPO, Wyd. II, Poznań.
- Derda, J., Przychodzki, M., 1985, *Wincenty Wierzejewski (1889–1972)*, „Harcerstwo” Nr 10, s. 17–33.
- Fiedler A., 2006, *Mój ojciec i dęby*, Poznań.
- Grot Z., 1978, *Wincenty Wierzejewski (1889–1972) pierwszy przywódca poznańskiej konspiracji przedpowstaniowej*, „Kronika Wielkopolska” nr 4, s. 98–112.
- Grot Z., 1985, *Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918–1919. Wybór materiałów źródłowych*, red. nauk. B. Woszczyński, UAM, „Seria Historia” nr 124, s. 9–59.
- Harcerstwo a narodziny i początki II Rzeczypospolitej (1910–1921)*, 1998, cz. 2, oprac. M. M. Drozdowski, Warszawa.
- Katafiasz T., 2015, *Skauci-Harcerze w Legionach*, [w:] *Czyn zbrojny Legionów Polskich 1914–1918*, red. P. Michalak, M. Polak, W. Wierzejewski, Koszalin.
- Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, 1993, T. 2, 1914–1921, Cz. 2, red. Bogusław Polak, Koszalin.
- Lenkiewicz A., 1989, *Kawalerowie Polski Niepodległej*, Cz. 2, *Noty i szkice biograficzne od A do Z*, Wrocław.
- Lissowski M., 1924, *Harcerstwo poznańskie w pierwszym dziesięcioleciu*, Poznań.
- Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Tom XII, 2015, red. B. Polak, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919, Poznań.
- Szymański A., 1970, *Wspomnienie o ppłk. Wincentym Wierzejewskim (1889–1972)*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, Londyn.
- Tundak E., 1973, *Ostatnia rozmowa z Wincentym Wierzejewskim*, „Przegląd Zachodni”, nr 1–2.
- Wachowicz B., 2010, *Drubno Oleńko! Drubu Andrzeju!* Ofic. Wyd. Rytm, Warszawa.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, T. 9, 1967, PWN, Warszawa.
- Wielkopolski czyn powstańczy*, 1971, „Novum”, Warszawa, grudzień 1971.
- Wielkopolski słownik biograficzny*, 1983, Warszawa-Poznań.
- Wilkanowicz R., 1928, *Bezimienni bohaterowie Powstania Wielkopolskiego*, Poznań.
- Wosiński R., *Udział Harcerstwa Wielkopolskiego w Powstaniu Wielkopolskim. 1918–1919*, maszynopis w zbiorach W. Wierzejewskiego – kopia opracowania złożonego w Komisji Historycznej Komendy Chorągwi Wielkopolskiej ZHP w 1983 roku, sygn. K.Ch. 188/83
- Wspomnienia harcmistrza Henryka Śniegockiego*, 1971, red. E. i W. Serwańscy, ZHP Chorągiew Wlkp., Poznań.

Scouting in Poznań (1912–1919) in preparation to and the course of Wielkopolska Uprising (1918–1919)

SUMMARY

In reference to the words from the remembrance call delivered during celebrations connected with Wielkopolska Uprising (1918–1919) anniversary, the article is an attempt to present what in essence scouting and later scouting in Wielkopolska region was and what was its role in the process of regaining independence by this region and as a result by the entire country. Scouting, which originates in England, spread fast to other countries. This movement turned out to be very attractive for the young people and as state-oriented and paramilitary factor it also gained approval of the authorities. In the Polish reality, in the country which was not present on the map, which had been enslaved for over 100 years by three partitioners: Austria, Prussia and Russia, scouting was treated as a movement which helped young people organize themselves for liberation battle. In Wielkopolska scouting was rather practical than romantic, as it was in other regions in the country. Young people from Wielkopolska, by organizing themselves into scout troops, were practicing their military skills. After the outbreak of the Great War, scouts did not avoid the draft, but after the training and learning the fighting methods used in the army of the German Empire, they deserted it and joined conspirational Polish Military Organization of Prussian Partition.

This organization significantly helped to prepare the society from Wielkopolska to incite the uprising. Scouting was a driving force of the independence youth movements in the region. It operated taking from the experience and support of many other, earlier created patriotic organizations, mainly "Falcon" Polish Gymnastic Society and Tomasz Zan Society. Common goals and enthusiasm which was built basing on patriotic upbringing in the family and support from the Catholic Church, regardless of other favorable circumstances, led to the success of Wielkopolska Uprising, which broke out spontaneously on 27th December 1918. Scouts from Wielkopolska did not put down their weapons straightaway after its success, they participated in bloody and heavy fights for liberation of Lviv and maintaining Polish borders in the east of the country. Scouts from Wielkopolska were not children who want to play, they were mature and mindful insurgent-soldiers, who sacrificed in bloodshed just as other participants in the fights. Let them be remembered so by future generations.